

Factori de risc și factori protectivi în cazul deținuților recidiviști care au comis infracțiunea de tâlhărie

Diana Gabriela TOMOIAGĂ⁷⁶
Graduated in Social Work
Babeș-Bolyai University, Romania

În cadrul articolului prezent sunt abordate aspecte privitoare la situația persoanelor condamnate care ispășesc o pedeapsă privativă de libertate într-un penitenciar de maximă siguranță și care prezintă un risc crescut de recidivă datorită unei evoluții îndelungate în sfera comiterii infracțiunilor. Astfel s-a încercat acumularea de noi informații cu privire la specificul deținuților recidiviști care au săvârșit infracțiunea de tâlhărie. Studiile realizate de către specialiștii din domeniul criminologiei au adus evidențe cu privire la importanța cercetării și asistării acelor persoane cu comportament infracțional care prezintă un risc crescut de recidivă. În acest sens, această categorie a deținuților recidiviști, care sunt condamnați pentru săvârșirea infracțiunii de tâlhărie, necesită intervenții specifice care să permită scăderea riscului de recidivă și facilitarea unei reintegrări sociale.

Introducere

Aspectele care descriu importanța asistării deținuților recidiviști (în acest caz, a celor care au săvârșit o infracțiune cu violență precum cea de tâlhărie) sunt relaționate cu riscul crescut de recidivă pe care îl prezintă acești infractori, cu necesitatea de a realiza o schimbare dezirabilă la nivelul comportamentului infracțional care a fost interiorizat pe parcursul unei "carriere infracționale" îndelungate, cu nevoia de a diminua folosirea agresivității (principala modalitate de soluționare a problemelor pe care aceștia o folosesc), cu nevoia de a crește siguranța socială prin realizarea unei reintegrări sociale de succes, prin diminuarea contaminării altor persoane cu comportament infracțional de către delincvenții recidiviști care prezintă tendința de a acționa ca modele anti-sociale pentru ceilalți.

Cercetarea socială realizată s-a axat pe aprofundarea particularităților deținuților recidiviști care au comis infracțiunea de tâlhărie și a vizat aprofundarea situației acestora prin identificarea acelor factori care i-au menținut în evoluția infracțională pe care au traversat-o precum și a celor care au avut rolul de a acționa favorabil în sensul realizării unor schimbări dezirabile care să le permită renunțarea la comiterea de infracțiuni.

Din efectivul populației penitenciare, un procent însemnat dintre persoanele încarcerate se află în starea de recidivă, aspect care cuprinde fie existența antecedentelor penale, fie aflarea la cel puțin cea de-a doua ispășire a unei pedepse privative de libertate. Aspectul deținuților recidiviști este cu atât mai

⁷⁶ E-mail: diana_dezmirean@yahoo.com

important cu cât varietatea problemelor cu care se confruntă, costurile sociale și familiale atașate comiterii unei diversități de infracțiuni, existența unui pattern comportamental cu precădere anti-social, lipsa resurselor, a deprinderilor sociale, a unei rețele de suport, a asistenței sociale adecvate influențează considerabil riscul de recidivă, iar având în vedere acest lucru trebuie să accentuăm importanța realizării unei mai bune cunoașteri a acestei categorii pentru a putea găsi cele mai adecvate strategii de intervenție.

Acest tip de infracțiune prezintă un grad crescut de pericolozitate, implică folosirea unui comportament agresiv, de cele mai multe ori infractorii au ajuns într-un mod progresiv la săvârșirea acestei infracțiuni (începând de la comiterea de fapte penale precum furt, furt calificat, vătămări corporale), iar traseul infracțional poate duce spre săvârșirea unor infracțiuni mult mai grave (omor calificat, tâlhărie cu moartea victimei), astfel riscul de recidivă pentru aceștia fiind în continuă creștere dacă nu se intervine în acest caz.

Pronunțarea unei pedepse, fie aceasta privativă de libertate sau neprivativă de libertate înseamnă de cele mai multe ori schimbarea într-un mod semnificativ a traseului persoanei aflate în situația de ispășire a condamnării primite. Executarea unei pedepse în cadrul unei instituții penitenciare este cu atât mai marcantă cu cât caracteristicile acestui mediu imprimă necondiționat o serie de aspecte indezirabile asupra dezvoltării și evoluției ulterioare a celui încarcerat.

Cu toate că scopul central al pedepsei privative de libertate vizează oferirea unui interval de timp în care cel condamnat să reflecteze la faptele săvârșite în vederea realizării unei schimbări a comportamentului deviant care l-a adus în această situație, de cele mai multe ori se întâmplă ca penitenciarul să nu poată să își îndeplinească obiectivele de reeducare, reintegrare și scădere a riscului de recidivă. Aceste dificultăți constau în faptul că instituția penitenciară reprezintă un mediu închis, de cele mai multe ori izolat și aflat la marginea comunităților, în care cei condamnați trăiesc într-o rutină cotidiană care le îngreunează posibilitățile de a învăța noi comportamente care să le permită schimbarea traseului pe care au pornit în viață.

Efectele mediului carceral

Ca descriere materială a ceea ce reprezintă spațiul penitenciar Goffman (2004) considera închisorile ca fiind “instituții totale” care își asumă responsabilitatea deplină pentru toate aspectele de viață ale indivizilor privați de libertate. O instituție totală, sublinia Goffman, poate fi definită ca un loc unde un număr de indivizi cu o situație identică au același ciclu de viață administrat în mod formal.

Ispășirea pedepsei privative de libertate înseamnă o experiență solicitantă și din păcate pentru unele persoane, repetabilă (cazul deținuților recidiviști), care nu aduce cu sine de fiecare dată o îmbunătățire a situației celor încarcerați dimpotrivă, presupune apariția unor efecte complexe, negative, interiorizate profund la nivel individual care de cele mai multe ori sunt dificil de înlăturat.

Putem spune că principalele consecințe care se fac recunoscute după executarea

unei pedepse privative de libertate în cadrul instituției vizează deteriorarea sănătății fizice și mentale datorită inactivității demoralizante, depersonalizarea, contaminarea morală, ruperea legăturilor de contact social, iar unele elemente caracteristice acestui spațiu, precum: spațiile de deținere neîncăpătoare, supraaglomerarea, alimentația neadecvată, socializarea deficitară, lipsa activităților dezirabile și existența unei rutini cotidiene, traiul într-o colectivitate cu persoane care prezintă un grad crescut de periculozitate, produc o deteriorare a funcționării sociale și împiedică realizarea unei reintegrări sociale de succes. (Bocancea, 1999: 203)

În cazul deținuților recidiviști putem identifica o serie de efecte pozitive ale încarcerării în sensul în care perioada de timp petrecută în cadrul penitenciarului le poate oferi posibilitatea de a identifica multiplele costuri atașate carierei infracționale îndelungate, șansa de a întrerupe legăturile cu grupul de prieteni, care în cazul lor exercită o mare influență în direcția menținerii comportamentului infracțional, pot găsi modalitățile prin care să renunțe la comportamentul antisocial și să identifice beneficiile schimbării stilului de viață interiorizat și pot renunța sau diminua apartenența la o viață care nu le oferă validare decât pentru momente scurte de timp.

În schimb, din seria efectelor nocive care apar în contextul ispășirii unei pedepse privative de libertate menționăm: ruperea și deteriorarea legăturilor menținute cu membrii ai familiei care pot reprezenta factori protectivi pentru deținuți, renunțarea la locul de muncă atunci când acela există, pierderea legăturii cu prietenii, rudele, cunoștințele, renunțarea la rolurile sociale exercitate de către persoanele încarcerate care odată cu detenția vor fi preluate și redistribuite în cadrul rețelei familiale.

În cazul deținuților recidiviști prezența acestor efecte indezirabile sunt cu atât mai importante și evidente cu cât această categorie de beneficiari este predispusă unui risc crescut de a recomite infracțiuni de o gravitate mai mare și de a menține acel pattern comportamental pe care l-au utilizat de-a lungul unei perioade îndelungate de timp.

Odată ce o persoană este condamnată viața acesteia se schimbă în variate moduri, astfel apare fenomenul de etichetare, aspect care indică faptul că cel mai adesea oamenii își interiorizează etichetele puse de către ceilalți, iar astfel își construiesc o nouă identitate care îi predispune la recidivă. (Research Starters, 2009: 3)

Etichetarea sau stigmatizarea este o realitate cu care se confruntă acești deținuți deoarece de fiecare dată când se reîntorc în cadrul societății, încercările lor de a se reintegra sunt îngreunate de rezistența afișată de către ceilalți membrii ai comunității (în cadrul comunității în care locuiesc sunt priviți prin prisma prejudecăților cu suspiciune, teamă, dezamăgire, pe piața forței de muncă nu sunt apreciați, sunt văzuți cu neîncredere, reticență), iar astfel posibilitățile lor de a-și schimba comportamentul și de a duce o existență într-o manieră acceptată social este îngreunată de aceste atitudini sociale.

Asimilarea subculturii carcerale este un element reprezentant al ispășirii pedepsei privative de libertate, în sensul în care conviețuirea alături de persoane cu

comportament preponderent infracțional și socializarea constantă cu aceste modele indezirabile produc o învățare și reîntărire a comportamentelor, atitudinilor și stilurilor de viață (comportament agresiv, atitudine sfidătoare, nerespectarea normelor sociale, încălcarea constantă a acestora, stil de viață marginal, lipsa valorilor morale și a deprinderilor sociale) care trebuie evitate și diminuate pe parcursul intervalului încarcerării.

Din păcare, presiunile existente în cadrul mediului penitenciar sunt foarte puternice și mulți dintre cei încarcerați nu reușesc să facă față solicitărilor și dificultăților inerente decât prin interiorizarea acelor comportamente care sunt valorificate în acest spațiu și anume, prin folosirea agresivității, respectarea regulilor nescrise, învățarea de noi tehnici infracționale, subordonarea celor din jur, neasumarea responsabilității pentru faptele comise. În acest caz, deținuții recidiviști acționează ca modele pentru cei care sunt mai vulnerabili și expuși riscurilor iar rolul lor devine acela de a-i iniția și forma pe cei aflați la primele infracțiuni într-un stil de viață care, odată interiorizat, va fi foarte greu de înlăturat. Tocmai din aceste motive este necesar ca directiile de asistare să se îndrepte spre deținuții experimentați care, după opinia lor, nu mai au nimic de pierdut și încearcă să îi influențeze negativ pe ceilalți în ghidarea spre păstrarea unui traseu existențial antisocial.

Recidiva în cazul persoanelor private de libertate

Menținerea unei așa numite cariere infracționale este un aspect foarte pregnant în cazul deținuților cu multiple condamnări datorită faptului că singurul stil de viață avut până la un anumit moment a fost unul în care valorile morale social acceptate nu sunt prețuite. Dimpotrivă, acestea sunt schimbate total în favoarea valorizării elementelor care facilitează obținerea unui trai fără prea multe investiții (apartența la un anturaj dubios, obținerea de câștiguri financiare pe baze ilegale, menținerea unei poziții marginale în cadrul societății, folosirea unui comportament antisocial prin care se poate obține orice într-un timp scurt). Toate aceste elemente redau o parte din specificul acestei categorii de beneficiari atrăgând atenția asupra necesității imperioase de a fi asistați pe parcursul încarcerării lor și a importanței schimbării traseului lor îndreptat spre menținerea aceluiași stil necorespunzător de viață.

Evaluarea comportamentului infracțional este un aspect foarte important în cazul persoanelor care prezintă probleme relaționate cu existența atitudinilor antisociale deoarece prin acest proces putem obține informații relevante cu privire la comportamentul viitor al persoanei care de cele mai multe ori este influențată de comportamentul trecut. (Neamțu, Stan, 2005: 330). Astfel, în cazul deținuților recidiviști trebuie identificate acele patternuri comportamentale, acei factori predispozanți care au condus la menținerea și dezvoltarea unei întregi cariere infracționale care, odată interiorizată, este foarte dificil de înlăturat.

Starea de recidivă poate fi denumită ca fiind situația în care se găsește o persoană care din variate motive repetă săvârșirea actelor infracționale, iar ca urmare a acestui comportament, primirea pedepselor (de cele mai multe ori privative de

libertate) devine o oarecare normalitate în traseul de evoluție al celui implicat în acest cerc vicios.

Astfel, deținuții recidiviști sunt considerați ca fiind persoanele condamnate care au săvârșit din nou, cu intenție, o infracțiune pentru care legea penală prevede, în anumite condiții, pedeapsa privării de libertate (închisoare) mai mare de un an.

Conform Codului Penal aflat în vigoare (art. 37-38) există o serie de aspecte care definesc din punct de vedere legal starea de recidivă a persoanelor care comit infracțiuni, astfel că situațiile care redau existența acestui fenomen prezintă cazurile în care după ispășirea unei pedepse privative de libertate, dacă cel eliberat săvârșește din nou cu intenție o altă infracțiune, acesta se va confrunta cu primirea unei noi pedepse privative de libertate.

Starea de recidivă în care se găsesc mulți dintre cei care ispășesc o pedeapsă privativă de libertate este una complexă deoarece aceasta descrie o serie de elemente precum: un grad de pericolozitate crescut, interiorizarea comportamentelor antisociale, oferirea de modele indezirabile celorlalte persoane condamnate, lipsa motivației pentru schimbare, lipsa valorilor morale și a deprinderilor sociale care pot facilita reintegrarea socială, inexistența unei rețele sociale, ruperea legăturilor cu familia, menținerea unor relații cu grupuri de referință, care produc un impact negativ asupra recuperării și care îngreunează poziția celor aflați în contextul recidivei indicând astfel, multitudinea de dificultăți întâmpinate în intervențiile de asistare psihosocială care vizează scăderea riscului de recidivă și reintegrarea socială.

Marea diversitate a formelor stării de recidivă redă o situație foarte complexă care trebuie bine înțeleasă în vederea gășirii celor mai adecvate modalități de intervenție psihosocială care să vină în întâmpinarea soluționării variatelor probleme cu care se confruntă persoanele aflate în această situație. În cazul lucrării de față atenția este îndreptată cu precădere asupra persoanelor condamnate care ispășesc o pedeapsă privativă de libertate, care se află în starea de recidivă post-executorie, în sensul în care se află la cel puțin a doua încarcerare sau dețin antecedente penale. Pentru a restânge vasta categorie a persoanelor condamnate recidiviste, am ales selectarea acelor beneficiari încarcerați care au săvârșit fie la ultima condamnare sau în trecut, infracțiunea de tâlhărie. Motivația alegerii și restângerii ariei de cercetare și intervenție este motivată prin numărul din ce în ce mai mare de infracțiuni de tâlhărie care sunt săvârșite, de riscul de recidivă pe care îl prezintă acești deținuți, de importanța realizării unor intervenții prin intermediul cărora să se identifice costurile menținerii comportamentului infracțional și a creșterii motivației pentru înlocuirea acestuia cu unul prosocial care să faciliteze reintegrarea lor socială.

Tâlhăria: infracțiune contra patrimoniului

Fiind o infracțiune complexă, tâlhăria are ca obiect material un bun mobil, pentru care cel care o săvârșește întrebunțează violența cu scopul de a deposeda victima de obiectul aflat asupra acesteia. Tâlhăria este o infracțiune care face parte din

categoria infracțiunilor contra patrimoniului (privat sau public) care constă în furtul săvârșit prin utilizarea de violențe sau amenințări, ori prin punerea victimei în stare de inconștientă sau neputință de a se apăra, precum și furtul urmat de întrebuințarea unor astfel de mijloace pentru păstrarea bunului furat sau pentru înlăturarea urmelor infracțiunii ori pentru ca făptuitorul să-și asigure scăparea. (Codul Penal, art. 211, alin. 1)

Importanța studierii acestui tip de infracțiune este oferită de pericolul social crescut pe care îl prezintă această faptă, de efectele directe de o gravitate majoră regăsite la nivelul victimelor, de costurile comportamentului agresiv care este folosit în contextul săvârșirii acestei infracțiuni, de dificultatea recuperării acestor persoane care consideră ca fiind normală folosirea unui astfel de comportament datorită faptului că nu dețin deprinderile sociale care să le permită soluționarea problemelor prin intermediul unor modalități acceptate social.

Din nefericire, datorită schimbărilor permanente cu care se confruntă societățile contemporane și a dificultăților regăsite la nivel comunitar (în special dificultăți financiare, lipsa locurilor de muncă, existența unor atitudini de respingere față de persoanele care au ispășit pedepse privative de libertate, lipsa rețelelor sociale și instituționale care să ofere sprijinul adecvat persoanelor care se confruntă cu problema comportamentului infracțional), tâlhăria reprezintă tipologia de infracțiune din ce în ce mai utilizată cu scopul de a obține mijloace financiare imediate.

Formele infracțiunii de tâlhărie sunt exemplificate prin situațiile în care aceasta poate fi săvârșită de un singur autor prin intermediul unor mijloace precum : întrebuințarea de violențe, folosirea de amenințări, punerea victimei în stare de inconștientă, punerea victimei în neputința de a se apăra sau de către mai mulți coautori care acționează prin aceleași strategii pentru a obține bunul dorit și urmărit. În ceea ce privește coautoratul, acesta se poate referi la situațiile în care unii dintre participanți au contribuit direct numai la realizarea actelor de violență sau amenințare, iar alții numai la sustragerea bunurilor.

Prin prezentarea acestor elemente putem observa faptul că infracțiunea de tâlhărie se săvârșește cu intenție directă, astfel făptuitorul își dă seama și vrea să comită furtul prin utilizarea violenței și amenințărilor.

Victimele infracțiunii de tâlhărie

De multe ori se întâmplă ca principalii actori implicați în cadrul săvârșirii unei infracțiuni să fie considerați autorii faptelor antisociale fără a dezbate și a accentua prea mult importanța poziției și a vătămării diferitelor categorii de victime.

Acordarea importanței victimelor infracțiunilor este un aspect foarte important datorită vătămărilor produse la nivelul acestora, care pot fi de diferite grade și indiferent de natura lor produc o serie de efecte care se regăsesc pe termen lung pe diverse planuri precum: deterioararea sănătății fizice, psihice, emoționale. (Bocancea, 1999: 211).

În cazul victimelor infracțiunilor cu violență distingem existența unor particularități ale victimei produse de natura infracțiunii săvârșite (folosirea directă a agresivității prin loviri, amenințări, injurii, dominare fizică, exercitarea unei presiuni intense), iar astfel victima infracțiunii de tâlhărie este una dintre cele mai afectate categorii de victime datorită confruntării directe cu agresivitatea infractorului și cu intenția lui de a deposeda persoana de bunurile sale cu orice preț.

Victimă infracțiunii de tâlhărie este profund afectată de această interacțiune agresivă, de multe ori se întâmplă să sufere variate forme de vătămări corporale (care pot duce chiar până la pierderea conștiinței), iar diversitatea consecințelor victimizării identificate în cazul acestora vizează repercusiuni de ordin material și financiar, fiind deposedate de bunuri, obiecte, bani, valori, precum și pierderi indirecte pentru acoperirea cheltuielilor de spitalizare sau apelarea la unele forme de terapii psihologice în vederea depășirii evenimentului.

Din marea diversitate a consecințelor care pot apărea în situația victimelor infracțiunii de tâlhărie amintim apariția sindromului de stres posttraumatic, dificultăți în recuperarea stării de sănătate, amintiri neplăcute, atitudine de interiorizare, tulburări emoționale (creșterea anxietății), sentimente de culpabilizare, nedreptățire, furie, teamă.

În plan social pot apărea dificultăți la nivel relațional, victima poate deveni respinsă de ceilalți dacă manifestă o atitudine de retragere, izolare, refuzul de a comunica ca modalitate de apărare, evitarea unor cunoscuți, consum de alcool și apelul la comportamente adictive pentru depășirea situației dificile, pierderea locului de muncă, apariția tensiunilor familiale, propria victimizare care produce și menține retrăirea evenimentului.

Din punct de vedere legal victimele infracțiunilor, în acest context a infracțiunii de tâlhărie, pot beneficia de consiliere psihologică, asistență juridică gratuită, compensații financiare pentru acoperirea prejudiciului cauzat. (Legea 211/2004)

Factori de risc și factori protectivi ai deținuților recidiviști

Patternurile comportamentale existente în cadrul deținuților care săvârșesc infracțiuni cu violență sunt de cele mai multe ori modele comportamentale foarte profund interiorizate, iar specificul acestora evidențiază prezența unui grad ridicat de agresivitate (fizică și verbală), folosirea constantă de amenințări, tendința de a-și exercita puterea, intenția de a-i domina pe cei vulnerabili, câștigarea valorizării prin obținerea respectului și supunerii celor din jur, rezolvarea problemelor și a situațiilor solicitante prin strategii indezirabile care produc vătămări pentru cei din jur, existența unor modalități de relaționare și interacționare dominate de folosirea agresivității, impunerea forțată a deciziilor, nerespectarea demnității celorlalți.

Deținutul care a săvârșit infracțiunea de tâlhărie se caracterizează prin agresivitate, fiind autorul unui fapte violente, brutale, se caracterizează printr-o emotivitate puternică, descărcări reactive, stări de mânie, ostilitate, autocontrol foarte scăzut. Este un infractor achizitiv care prezintă tendința de achiziționare, de

luare și însușire de bunuri și valori prin folosirea actelor directe de violență asupra victimelor. (Buș, 2008: 36)

Dimensiunea factorilor care influențează și direcționează traseul persoanelor care au săvârșit fapte antisociale de o gravitate crescută este una esențială în abordarea dificultăților relaționate cu această categorie de beneficiari ai domeniului de asistență socială, iar importanța acestor elemente este oferită de rolul de predictor pe care în cele mai multe cazuri aceste categorii de factori îl dețin.

Concluziile unei meta-analize realizate de către Gendreau, Little și Goggen (1996) au evidențiat faptul că factori precum stările cognitive, valorile, comportamentele antisociale, existența antecedentelor penale, vârsta, sexul și etnia reprezintă predictorii principali ai stării de recidivă. În același context, autorii au adus în prim plan patru categorii de factori care influențează recidiva, astfel din perspectiva acestora atitudinile antisociale, anturajul cu preocupări antisociale, un istoric al comportamentului antisocial și personalitatea antisocială constituie elementele centrale care conduc la repetarea actelor infracționale. (în Durnescu, 2009)

Prin intermediul identificării acelor factori care favorizează implicarea și menținerea legăturilor cu acel mediu indezirabil care promovează folosirea comportamentelor antisociale și a celor care pe de altă parte au potențialul de a slăbi relațiile cu specific infracțional și de a facilita realizarea unei schimbări favorabile, avem oportunitatea de a putea găsi cele mai adecvate direcții de intervenție în vederea recuperării persoanelor care prezintă un risc criminogen crescut.

Cercetările semnificative realizate în domeniul stării de recidivă și a specificului acesteia au evidențiat faptul că alături de factorii de risc statici care descriu istoricul infracțional și care este considerat ca fiind constant există o serie de factori dinamici precum atitudinile antisociale, menținerea de legături antisociale, locul de muncă și abuzul de substanțe care prezic apariția recidivei în cazul infractorilor adulți. (Andrews, Bonta 2006, *apud* Brown, Amand, 2008: 26)

În cazul persoanelor condamnate care ispășesc o pedeapsă privativă de libertate, identificarea și acționarea asupra factorilor de risc și a celor protectivi este cu atât mai importantă cu cât mediul penitenciar exercită de multe ori o influență nocivă asupra evoluției și dezvoltării celor încarcerați, iar timpul pedepsei își pierde în multe dintre cazuri utilitatea devenind doar un interval de timp pierdut care nu este valorizat în direcția realizării schimbării comportamentale necesare.

Diversitatea factorilor de risc și a celor suportivi este una mare, iar specificul acestora descrie pe de o parte ansamblul de probleme, dificultăți, nevoi neacoperite care îi predispun pe cei încarcerați în păstrarea și folosirea modalităților antisociale de soluționare a solicitărilor cotidiene, iar pe de cealaltă parte gama de resurse, trăsături favorabile care poate le permite creșterea motivației spre schimbarea comportamentului indezirabil din cauza căruia suportă în prezent o varietate de pierderi.

În continuare vor fi prezentați și abordați factorii de risc și cei protectivi care descriu situația deținuților recidiviști care ispășesc pedepse privative de libertate

pentru infracțiunea de tâlhărie. Astfel, dacă facem referire la acele aspecte negative care au un impact semnificativ asupra încercărilor de schimbare a comportamentului infracțional și a facilitării reintegrării sociale a celor care în prezent ispășesc o pedeapsă privativă de libertate, trebuie să facem o primă distincție între diferitele categorii de factori de risc: factori individuali, factori contextuali, factori societali.

În primul rând factorii de risc individuali care redau acele elemente specifice fiecărui deținut în parte descriu aspectele referitoare la structura de personalitate a individului (existența unor anumite tipuri și tulburări de personalitate, spre exemplu personalitate antisocială, borderline) care afectează procesul de reintegrare socială, nivelul motivației pentru schimbare (care în multe cazuri este scăzut). Structura de personalitate are un impact major asupra asumării timpului pedepsei și a participării la o formă de asistare, existența unor patternuri comportamentale caracterizate de agresivitate, lipsa deprinderilor sociale în soluționarea situațiilor conflictuale, precaritatea valorilor morale deținute și valorificarea unor convingeri cu caracter antisocial (atingerea scopului cu orice preț, dominarea celorlalți, folosirea presiunii și menținerea unor interacțiuni neadecvate, dorința de a obține o poziție centrală în cadrul grupului de referință.

Un alt ansamblu de factori de risc direct relaționați cu situația fiecărui individ vizează nivelul de educație și de pregătire profesională, aspect care în majoritatea cazurilor deținuților recidiviști reprezintă o problemă centrală deoarece datorită efectelor multiplelor încarcerări aceștia nu au reușit să obțină o calificare profesională care să le permită câștigarea unui venit prin mijloace legale, iar menținerea comportamentului infracțional a reprezentat singura cale prin intermediul căruia au funcționat în cadrul societății.

Categoria factorilor de risc mai vizează și problemele de adicție, dificultate foarte des întâlnită în cadrul deținuților recidiviști, cu atât mai mult a celor care săvârșesc infracțiuni cu violență, precum tâlhăria. Astfel, existența unor comportamente adictive (tutun, alcool, droguri, jocuri de noroc, dependența de putere) reprezintă mereu factori de risc foarte importanți asupra cărora este nevoie să se intervină de timpuriu, în special pe parcursul ispășirii pedepsei privative de libertate pentru a putea preîntâmpina o recădere a comportamentului infracțional care este strâns relaționat de aceste elemente.

Din categoria factorilor care fac referire la contextul în care se regăsește fiecare individ trebuie menționată distincția între elementele referitoare la ispășirea pedepsei privative de libertate, astfel mediul închiderii produce unele efecte nocive precum: izolarea, apariția conformării cu situația existentă, confruntarea cu un mediu de viață neadecvat, interiorizarea unor noi comportamente antisociale și învățarea de tehnici infracționale, slăbirea relațiilor cu membrii familiei care afectează procesul de asistare și produc menținerea comportamentului indezirabil.

A doua serie de factori contextuali fac referire la mediul din care provin persoanele condamnate, astfel existența unor condiții socio-economice precare, lipsa legăturilor cu familia, proveniența din familii dezorganizate, lipsa unor modele pozitive, apartenența la un grup social marginal, menținerea legăturilor cu

un anturaj indezirabil care exercită o presiune constantă asupra individului, lipsa rețelei sociale sunt elemente care îngreunează derularea unei intervenții psiho-sociale.

Factorii de risc societali sunt relaționați cu atitudinea membrilor societății față de persoanele care au ispășit pedepse privative de libertate, cu exprimarea unei atitudini de etichetare și oarecare respingere pentru foștii condamnați, cu precaritatea serviciilor și programelor care să ofere asistare post penală, cu reticența angajatorilor de a oferi locuri de muncă persoanelor condamnate, cu lipsa relațiilor interinstituționale (instituții publice, organizații neguvernamentale și instituția penitenciară) care ar putea prelua asistarea acestor beneficiari.

Având în vedere multitudinea și diversitatea de factori de risc care produc un impact semnificativ la nivelul evoluției fiecărui individ încarcerat și care trebuie identificați pe perioada încarcerării în vederea realizării celor mai adecvate forme de intervenție, în continuare vor fi expuși și factorii pozitivi, suportivi care însumează totalitatea resurselor pe care cei condamnați le au la dispoziție și care odată valorizați vor facilita reintegrarea socială și realizarea schimbării comportamentale dezirabile. Astfel, dacă în cazul descriptorilor factorilor de risc am putut distinge mai multe categorii de factori, la fel în ceea ce privește seria factorilor protectivi se pot identifica mai multe clasificări.

Din categoria factorilor relaționați cu suportul primit din partea familiei amintim existența unor resurse precum: menținerea unor legături constante și puternice cu membrii familiei, primirea de ajutor (financiar, material, emoțional) din partea familiei pe perioada privării de libertate, sprijinul primit din partea partenerului de viață este unul dintre elementele centrale în cazul celor care ispășesc o pedeapsă privativă de libertate, atașamentul față de viața de familie, exercitarea rolurilor familiale (în special a celor parentale) menținerea legăturilor cu copiii și dorința de a funcționa în viitor ca modele pozitive pentru ei, existența unor relații de sprijin din partea familiei extinse (frați, bunici, mătuși, unchi).

O altă categorie de factori suportivi vizează existența unei motivații crescute pentru schimbare, asumarea consecințelor pentru infracțiunile săvârșite, exprimarea regretelor față de răul produs victimei, conștientizarea pierderilor infracțiunilor, dorința de a schimba stilul de viață și mai ales, de a realiza o schimbare la nivel comportamental. Lipsa comportamentelor adictive și valorizarea stării de sănătate (pe care mulți dintre ei și-au pierdut-o pentru ca mai apoi cu mari dificultăți să o recupereze) reprezintă un element protectiv deoarece motivația pentru schimbare se poate construi pe aceste direcții.

Categoriile factorilor protectivi sunt mai restrânse datorită faptului că de cele mai multe ori resursele avute la dispoziție sunt mult reduse față de varietatea problemelor existente, dar având în vedere importanța acestor descriptori care acționează ca sursă de resurse pentru cei aflați în dificultate, identificarea și mai apoi valorizarea acestora reprezintă unele dintre cele mai importante elemente utilizate în intervențiile sociale proiectate.

Situația deținuților recidiviști este una particulară tocmai din prisma multiplelor încarcerări care le afectează semnificativ evoluția ulterioară și care, din păcate, în

prea puține cazuri reușesc să producă schimbările comportamentale necesare pentru realizarea unei reintegrări sociale de succes. Elementele așa-ziselor cariere infracționale care apar în cazul acestor deținuți vizează aspecte precum: comiterea de infracțiuni de la o vârstă fragedă, existența unor condamnări la vârste scăzute, apartenența la un grup cu preocupări antisociale, interiorizarea unor patternuri comportamentale indezirabile, cu precădere caracterizate de folosirea agresivității, lipsa deprinderilor sociale, inexistența altor surse de valorizare decât a celorla din cadrul anturajului necorespunzător, menținerea unor legături deficitare cu membrii familiei sau cu modele de viață pozitive, existența unor deficite la nivel educațional, de pregătire profesională, de exercitare a unei ocupații, obținerea de câștiguri pe căi ilegale, neconștientizarea pierderilor atașate infracțiunilor comise și mai apoi, pedepselor privative de libertate, neasumarea și nefolosirea timpului pedepsei ca oportunitate spre schimbare comportamentală și reintegrare socială.

Rezultatele cercetării realizate în cadrul Penitenciarului de Maximă Siguranță Gherla

În cadrul secțiunii următoare este prezentată etapa de cercetare socială realizată în cadrul Penitenciarului de Maximă Siguranță Gherla cu scopul de a identifica acei factori de risc și factori protectivi care vizează situația în care se regăsesc deținuții recidiviști care au săvârșit infracțiunea de tâlhărie. Ponderea mare de deținuți recidiviști care își ispășesc pedeapsa privativă de libertate în acest moment în cadrul penitenciarelor și studierea literaturii de specialitate cu privire la specificul acestui tip de condamnați a condus la selectarea acelei categorii de deținuți care au săvârșit o infracțiune cu violență.

Cercetarea calitativă proiectată și realizată în cadrul Penitenciarului de Maximă Siguranță Gherla a vizat identificarea ansamblului de factori de risc și factori protectivi existenți în cazul deținuților recidiviști care au săvârșit infracțiunea de tâlhărie. Prin intermediul interviurilor realizate s-a încercat identificarea unor situații specifice de viață care oferă oportunitatea de a observa impactul multiplelor încarcerări asupra infractorilor recidiviști și asupra întregului proces de reintegrare socială.

Elementele privitoare la realizarea cercetării calitative a vizat selectarea grupului țintă care a fost compus din 9 persoane condamnate, private de libertate, de sex masculin, cu vârsta cuprinsă între 22-56 de ani, aflate în starea de recidivă (fie se aflau la cel puțin a doua pedeapsă privativă de libertate sau dețineau antecedente penale) și care au fost condamnate la un moment dat pentru săvârșirea infracțiunii de tâlhărie.

Astfel au fost construite 7 unități tematice care au vizat obținerea de informații (factori protectivi, factori de risc, dificultăți întâmpinate – atât de-a lungul încarcerării cât și pe perioada libertății, percepția asupra pedepsei, infracțiunea de tâlhărie, percepția asupra victimei, motivația pentru schimbare), urmând ca în cadrul analizei atenția să fie îndreptată asupra celor 4 categorii esențiale care au permis culegerea informațiilor despre situația deținuților recidiviști care au săvârșit infracțiunea de tâlhărie (factori protectivi, factori de risc, infracțiunea de

tâlhărie, motivația pentru schimbare).

Reamintind scopul central al cercetării proiectate și anume, identificarea factorilor de risc și a celor protectivi în cazul deținuților care au săvârșit infracțiunea de tâlhărie se poate afirma faptul că prin intermediul interviurilor semi-structurate realizate a fost posibilă descoperirea unor situații de viață specifice care redau dificultățile persoanelor care prezintă un comportament infracțional și care, datorită acestuia, au ajuns să ispășească de mult prea multe ori pedepse privative de libertate foarte mari.

Poveștile deținuților recidiviști și în unele cazuri a celor multirecidiviști (ispășirea a multor pedepse privative de libertate, peste trei, patru) redau un stil de viață particular pe care aceștia l-au avut aproape dintotdeauna și pe care l-au interiorizat atât de profund încât acum nu mai disting alte modalități de a trăi și de a funcționa în cadrul societății decât pe acelea care, de cele mai multe ori, nu sunt acceptate social și atrag după sine, în primul rând, săvârșirea de infracțiuni și mai apoi încarcerarea.

Situația și specificul acestei categorii de beneficiari sunt cu atât mai importante cu cât riscul lor de recidivă a devenit un aspect constant care îi preocupă și pe ei înșiși. Ei consideră că nu sunt capabili să trăiască în alt fel, deoarece etichetarea și marginalizarea lor, de fiecare dată când sunt în libertate, sunt o realitate cu care se confruntă direct și care le indică faptul că nu sunt doriți și primiți în cadrul societății. Ei sunt conștienți de poziția lor în cadrul acesteia și a familiilor lor, iar datorită traseului existențial avut au ajuns să considere că, de fapt, instituția penitenciară îi primește de fiecare dată, iar acest spațiu devine "plasa lor de salvare" atunci când datorită diversității de factori de risc ajung să comită o nouă infracțiune.

Datorită faptului că fiecare individ este unic prin felul său de a fi și de a acționa, la fel poveștile de viață identificate în cadrul realizării acestei cercetări au oferit oportunitatea de a descoperi situații de viață particulare, caracteristici individuale, probleme variate, un ansamblu de nevoi și o serie de resurse care sunt specifice prin natura lor și prin modul în care respondenții au ales să le prezinte.

Realizarea interviurilor cu cei 9 respondenți încarcerați în cadrul Penitenciarului de Maximă Siguranță Gherla a permis culegerea unor informații de profunzime cu privire la traseul fiecăruia, iar acest aspect este foarte important deoarece, prin intermediul datelor obținute, avem șansa de a construi și adapta acele direcții și modele de asistare psihosocială care să vină în întâmpinarea nevoilor reale ale acestor beneficiari și care, să ofere răspuns problemelor care le sunt specifice (existența unui risc crescut de recidivă, neacceptarea din partea societății, autostigmatizarea, deteriorarea sau ruperea legăturilor cu familia, deținerea rolului de model negativ pentru cei dragi și colegii de detenție, inexistența unei rețele sociale care să vină în sprijinul lor).

Deoarece fiecare interviuat a reprezentat un caz particular, nu putem și nu trebuie să realizăm o generalizare a informațiilor obținute, dimpotrivă trebuie să descoperim și să analizăm într-o manieră individualizată fiecare poveste de viață descoperită pentru a putea înțelege mai bine situația acestei categorii de

beneficiari și pentru a furniza mai apoi cea mai adecvată formă de intervenție.

Având în vedere faptul că în primul rând s-a urmărit identificarea elementelor care de-a lungul traseului existențial i-au determinat pe acești respondenți să construiască o așa numită "carieră infracțională" care este reprezentată atât de multitudinea și varietatea de fapte antisociale săvârșite cât și de multiplele încarcerări ispășite, trebuie să menționăm faptul că datorită mediului social, în cadrul căruia aceștia s-au dezvoltat, a existat o predispoziție spre adoptarea comportamentului infracțional ca modalitate de rezolvare a problemelor, ca strategie de asigurare a unei surse de venit, ca o formă de obținere a valorizării sociale de care fiecare are nevoie.

Astfel, din mărturisirile unora dintre respondenți care se află pentru cel puțin la a treia încarcerare am identificat faptul că acest stil de viață infracțional a fost interiorizat de-a lungul timpului ca urmare a mediului de viață avut (locuirea în zone mai marginale), situației familiale existente (menținerea unor legături slabe sau conflictuale cu membrii familiei, existența unor tensiuni în cadrul familiei), a unei situații economice precare (lipsa unei calificări profesionale și a unui loc de muncă), confruntarea cu existența unor comportamente adictive (de multe ori consum de alcool) și în special apartenența la un grup de referință în cadrul căruia se valorizau și învățau comportamente antisociale care mai apoi erau foarte des folosite în diferite contexte sociale.

Seria elementelor menționate redă o parte din specificul factorilor de risc caracteristici acestei categorii de beneficiari, factori care s-au identificat în cazul respondenților și care au avut de-a lungul timpului un impact substanțial asupra evoluției acestora și care dacă pe perioada ispășirii pedepsei privative de libertate nu vor fi abordați și diminuați vor continua să aibă o influență majoră în păstrarea aceluiași stil de viață și în păstrarea riscului de recidivă la nivelul acestor deținuți.

Pe de cealaltă parte, s-a urmărit descoperirea acelor factori suportivi care atât în perioada de libertate au acționat pozitiv asupra funcționării sociale adecvate (găsirea și menținerea unui loc de muncă), în acest sens unii respondenți au afirmat că au găsit beneficiile deținerii unei calificări profesionale și că au încercat, prin această modalitate, să se integreze în societate și să obțină un venit legal, existența unor relații funcționale cu membrii familiei și asumarea rolurilor parentale a reprezentat un alt element care a contribuit la optarea pentru adoptarea unui stil de viață acceptat social, ruperea legăturilor cu membrii grupului care de-a lungul timpului a exercitat o influență negativă asupra evoluției individuale și a săvârșirii de infracțiuni (în acest sens unii respondenți au afirmat că după eliberare au reușit să refuze implicarea în cadrul grupului de referință dar mai apoi, datorită contextului pentru unii dintre ei, această legătură s-a restabilit).

Importanța factorilor protectivi trebuie văzută și pe perioada ispășirii pedepsei privative de libertate deoarece în cazul unor respondenți existența unor factori protectivi precum, sprijinul constant din partea familiei, menținerea legăturii cu cei dragi, dorința de realizare a schimbării comportamentale reprezintă resurse care, odată valorizate, pot duce la diminuarea impactului factorilor de risc și la scăderea riscului de recidivă în cazul acestor persoane condamnate.

În contextul factorilor suportivi descoperiți trebuie să menționăm și existența unei motivații pentru schimbare în cazul unora dintre respondenți care, datorită identificării pierderilor atașate multiplelor încarcerări, sunt dispuși să realizeze o schimbare care să le permită obținerea și mai apoi menținerea libertății. Astfel, deteriorarea sau pierderea relațiilor cu familia și tensiunile existente în mediul familial îi motivează să dorească o schimbare comportamentală care să le faciliteze în primul rând reintegrarea în cadrul familiei.

Privitor la specificul infracțiunii pentru care acești deținuți recidiviști ispășesc o pedeapsă privativă de libertate s-a dorit identificarea impactului acestei infracțiuni asupra respondenților, a asumării consecințelor atașate folosirii unui comportament agresiv, a identificării costurilor utilizării acestui tip de relaționare și a descoperirii percepției asupra victimelor acestui tip de infracțiune. Din cadrul discuțiilor purtate s-a putut identifica faptul că folosirea comportamentului agresiv este văzută ca o modalitate sigură de relaționare care, prin dominare, asigură obținerea celor dorite, iar respondenții au mărturisit că acest tip de interacțiune este unul profund interiorizat datorită contextului de socializare în grupurile de referință care, pentru majoritatea dintre ei, a avut o influență majoră în dezvoltarea carierei infracționale. Astfel, în cadrul grupului și sub presiunea acestuia infracțiunea de tâlhărie devine o modalitate de exercitare a puterii fizice, de dominare a celor vulnerabili și de obținere a valorizării și a statutului în cadrul grupului care promovează acest tip de comportament.

Un alt element relevant în ceea ce privește contextul și circumstanțele infracțiunii de tâlhărie este existența comportamentului adictiv în sensul în care fie datorită consumului de alcool săvârșirea faptei se materializează, fie fapta cu violență se săvârșește cu scopul de a întreține comportamentul adictiv.

Selectarea unei anumite categorii de respondenți permite identificarea unor informații specifice cu privire la o serie de particularități reprezentative, dar trebuie să avem în vedere unicitatea fiecărui individ. Astfel, descoperirea poveștilor de viață ale deținuților recidiviști care au săvârșit infracțiunea de tâlhărie permite identificarea acelor elemente care i-au condus spre menținerea comportamentului infracțional, dar și a celor care pot acționa ca resurse în vederea reducerii riscului de recidivă atât de prezent în cazul lor și a realizării unei schimbări care să le faciliteze reintegrarea socială.

Concluzie

Având în vedere numărul semnificativ al populației penitenciare și gradul crescut de diversitate în cadrul acesteia este nevoie de construirea și implementarea unor forme de asistare individualizate care să vizeze, în principal, natura problemelor cu care se confruntă cei încarcerați, caracteristicile personale ale acestora, specificul infracțiunii săvârșite, aspectele privind evoluția și dezvoltarea personală, starea de recidivă și specificul traseului infracțional, natura și varietatea nevoilor identificate la nivelul fiecăruia precum și ansamblul de resurse care, odată utilizate și valorizate, pot contribui la realizarea schimbării necesare în cazul acestor beneficiari.

În prezent, s-a ajuns la realizarea unor programe de intervenție standardizate pentru anumite categorii de deținuți, iar acest lucru permite oferirea de sprijin profesionist în conformitate cu caracteristicile anumitor tipuri de persoane care ispășesc o pedeapsă privativă de libertate. Astfel, programele de intervenție psihosocială realizate de către membrii echipei multidisciplinare, care își desfășoară activitatea în cadrul instituțiilor penitenciare, vin în sprijinul unor categorii de deținuți precum: deținuți cu tulburări psihice, deținuți care prezintă un risc crescut de suicid, deținuți care prezintă un grad crescut de agresivitate, deținuți condamnați pentru pedepse mari (asistarea celor condamnați pe viață), deținuți vârstnici, deținuți minori și tineri. Din această diversitate de beneficiari, categoria deținuților care prezintă un risc crescut de recidivă reunește o tipologie de deținuți care sunt greu de asistat și pentru care programele de intervenție nu au fost la fel de bine structurate datorită complexității problemelor și caracteristicilor specifice acestora.

Luând în considerare acest aspect, trebuie să avem în prim plan importanța asistării acestei categorii de deținuți datorită faptului că prezintă un risc crescut de recidivă în relație cu multiplele încarcerări, prezența unei serii de factori de risc mult mai pronunțați în cazul lor, interiorizarea comportamentelor infracționale și un pericol social mai crescut datorat naturii infracțiunilor săvârșite și a creșterii progresive a nivelului de gravitate, a lipsei deprinderilor sociale care să le permită stabilirea de interacțiuni prin modalități acceptate social și a lipsei unei rețele de suport care să le faciliteze reintegrarea socială.

În cadrul acestei lucrări s-a optat pentru selectarea categoriei deținuților recidiviști care au săvârșit infracțiunea de tâlhărie urmărindu-se scopul de a obține informații de profunzime despre situația specifică care îi caracterizează pe aceștia și de a identifica seria de caracteristici care ar putea conduce la construirea unei forme adecvate de intervenție psihosocială care să vină în întâmpinarea nevoilor acestora.

Prin intermediul cercetării calitative realizate s-au obținut date relevante despre realitatea cu care s-au confruntat în perioada de libertate respondenții intervievați și despre problemele cu care se confruntă în acest moment în care ispășesc pedeapsa privativă de libertate. Poveștile de viață accesate prin intermediul interviurilor semi-structurate au oferit oportunitatea de a descoperi acele elemente negative, factori de risc care au avut o influență majoră în menținerea traseului infracțional și a multiplelor încarcerări ispășite, elemente precum: apartenența la un grup cu valori antisociale, interiorizarea unui stil de viață indezirabil, învățarea unor patternuri comportamentale neacceptate social, preponderent agresive, confruntarea cu comportamente adictive, lipsa deprinderilor sociale de relaționare – reprezintă acei factori care le-au îngreunat traseul acestor deținuți și i-au menținut în alegerea de a comite infracțiuni.

Pe de cealaltă parte, au fost identificați acei factori protectivi care au scopul de a acționa ca și resurse în vederea realizării schimbării comportamentale necesare și în diminuarea riscului de a săvârși alte infracțiuni, în acest sens: menținerea legăturii cu membrii familiei, primirea unui suport constant pe perioada detenției

din partea membrilor familiei, dorința de a recâștiga diverse roluri familiale (de părinte, fiu), identificarea pierderilor atașate multiplelor încarcerări, reușita combaterii comportamentului adictiv pe perioada detenției – reprezintă setul de factori care redau existența unei motivații pentru schimbare și intenția de a reuși obținerea reintegrării sociale.

Referințe

Bocancea, C. 1999, *Elemente de Asistență Socială*, Editura Polirom, Iași.

Brown, S., Amand, M., Zamble, E. 2008, *The dynamic prediction of criminal recidivism: a three-wave prospective study*, American Psychology-Law Society, Springer.

Buș, I. 2008, *Psihologie judiciară – curs postuniversitar*, Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.

Durnescu, I. 2009, *Reducerea riscului de recidivă după închisoare*, Editura Lumina Lex, București.

Goffman, E. 2004, *Aziluri: Eseuri despre situația socială a pacienților și a altor categorii de persoane instituționalizate*, Editura Polirom, Iași.

Neamțu, G, Stan, D. 2005, *Asistență socială: studii și aplicații*, Editura Polirom, Iași.

Research Starters 2009, *Criminal recidivism*, EBSCO Publishing INC.

*** Codul Penal al României 8.12.2008, Valabil la: www.anp-just.ro/interna/Codul%20Penal.pdf

*** Legea 211/2004 privind unele măsuri pentru asigurarea protecției victimelor infracțiunilor.